методичних статей. – Випуск 5. – К., 1997. – С.31–34.

10. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 224 с.

11. Зламанюк Л. М. Випереджаючі завдання як засіб активізації розвитку образного мислення старшокласників // Збірник наукових праць ХДПУ: Педагогічні науки. – Випуск 21. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 127–130.

Л. І. Іванцев

СТАНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

Найважливішою характеристикою життєвих цілей є їх коротко- або довгостроковість. Короткострокові цілі, як правило, підпорядковуються довгостроковим або виникають випадково і зникають у міру їх досягнення. Відсутність довготермінових і довготривалих або наявність нереалістичних цілей створює несприятливі умови для розвитку особистості. Такі умови не дають змогу зробити правильний вибір серед можливостей, що надаються самим життям, або нових умов, що виникають після здійснення певних проміжних цілей. Крім того, це робить життя неупорядкованим, хаотичним, залежним від випадкових ситуацій, що веде до нераціонального використання можливостей і здібностей людини.

Навіть якщо особистість починає жити розміреним життям, розглядаючи певні короткотермінові інтереси і цілі як значимі й довготермінові, задоволення їх без наявності складних довготермінових цілей поступово втрачає гостроту і актуальність. При цьому людині загрожує некритичне ставлення до всього того, що може надавати такі короткочасні задоволення, які важко виправдати в довгостроковому плані (насамперед це важливо у відношенні марнування часу, вживання наркотиків тощо). Людина перестає систематично піклуватись про своє інтелектуальне зростання, фізичний розвиток, кар'єру тощо. Лише довготермінові цілі певною мірою підпорядковують собі всі інші, по суті, другорядні короткотермінові цілі. Лише вони можуть допомогти людині усвідомити сенс свого існування, зробити його більш конкретним.

На жаль, важко визначити такі довготривалі цілі, які були б дійсно реальними. Особистість проходить на своєму життєвому шляху певні стадії, на кожній з яких вона досягає певного рівня соціальної, психологічної й моральної зрілості та набуває відповідного досвіду. Все це визначає на кожній стадії характер цілеспрямовуючої діяльності особи, її життєві цілі, засоби й

шляхи їх досягнення, корекцію її життєвих планів. На цих стадіях вона набуває нових якостей, в неї з'являються нові мотиви. Таким чином, неможливо заздалегідь спланувати ці цілі, зробити їх конкретними, точними і далекосяжними.

Людина, особливо молода, постаючи перед складністю життєвих проблем, перед невпевненістю у тому, що вони будуть обов'язково і однозначно розв'язані у майбутньому, не маючи достатньо знань, щоб правильно врахувати можливості досягнення поставлених цілей, вимушена спиратись на більшою або меншою мірою нереальні довготермінові життєві плани. В багатьох випадках молодій людині, якщо вона все ж таки хоче певним чином спланувати своє життя, доводиться користуватись невизначеними до кінця, розмитими цілями, які вона або просто не встигає зробити більш точними, усвідомити їх, або зупиняється на них випадково, несвідомо, під тиском життєвих обставин. Часто це випадкові й спорадичні поради найближчого оточення, вчителів або батьків. А в багатьох випадках ці плани виникають під впливом кінофільмів і книжок, наприклад, розважальних, які зовсім не розраховані на те, щоб відігравати таку значну роль в житті людини.

Водночас, у багатьох випадках ці плани не є остаточними, вони весь час змінюються, переопрацьовуються, уточнюються, конкретизуються тощо. Уточнення та збагачення планів може відбуватись у напрямку наповнення їх все більш реальним змістом, наближенням їх до життя і тих можливостей, які має в житті молода людина, в напрямку все більш уважного ставлення до цих можливостей. Але часто нові життєві плани виникають під впливом раніше побудованих, які з'явилися першими і які визначають певну стійку мотиваційну компоненту. Вони важче піддаються критичному розгляду і тому саме вони становлять для молодої людини певну загрозу появи стресу «зруйнованих надій» – одного з найнебезпечніших, за Г. Сельє. При цьому, якщо молода людина встигла вже оцінити себе як нездатну до подолання труднощів, то наявність нездійснених цілей сприяє ще більшому закріпленню такого ставлення до себе. Ось чому слід вважати за доцільне вчасне усвідомлення таких нереальних планів молодою людиною та їх руйнацію. З іншого боку, слід при цьому також визнати, що не завжди можна вітати заміну нереального плану реальним. Це залежить від конкретного змісту цих планів, від їх оцінювання щодо перспектив, які вони породжують.

Слід також з'ясувати, як особистість висуває, обирає, конструює остаточно життєві програми, перспективи і наміри. В загальному випадку, як свідчить уже попередній досвід опитування молоді щодо того, як і коли вони будують свої життєві

плани, молоді люди лише періодично звертаються до проблем, які стосуються їхніх життєвих планів. Але вони можуть змінюватись, коли серед їхніх приятелів стихійно виникають розмови про подальші життєві плани. Інтерес до них загострюється також, коли молоді люди приймають певні значимі рішення, на зразок того, куди піти учитись, яких приятелів собі обирати, як краще проводити свій вільний час тощо.

В більшості випадків молода людина віддає перевагу тому, щоб остаточні рішення приймати самостійно, вважаючи, що свої проблеми вона знає краще за інших. Чи приймається при цьому насправді самостійне рішення, чи при цьому молоді люди перебувають під впливом одних і тих самих стереотипів – усе це вимагає додаткового дослідження. Але варто згадати про те, що, як зазначав С. Московічі, люди часто віддають перевагу пересічним і популярним ідеям, міфам і пліткам, а не виваженим і науково обґрунтованим думкам. Під впливом соціальних обставин, відстоюючи свої інтереси, вони здатні віддавати перевагу певним ілюзіям, знецінюючи свої знання про світ. Щодо колективного мислення, не слід забувати, що в психології існує ставлення до нього як до засобу, за допомогою якого можливість людини до мислення частіше знижується, хоч, з іншого боку, в процесі спеціально організованого колективного обговорення проблем можливе його збільшення.

Молоді люди не мають ані достатньої теоретичної підготовки, ані часу, щоб розглядати свій життєвий шлях, використовуючи абстрактні поняття. В більшості випадків вони послуговуються простими твердженнями, які стосуються різних аспектів життя і які допускають обговорення їх у невимушених ситуаціях. Ми могли пересвідчитись, що і школярі старших класів, і студенти під час написання творів на відповідну і навіть на будь-яку іншу тему здатні висловлюватись щодо загального ставлення до життя і того, що можна назвати побутовими техніками життєтворення, тобто тих думок, якими вони керуються, коли починають розмірковувати про своє життя.

Вже відзначено, що перші стадії обдумування життєвих намірів і перспектив, які відбуваються шляхом переживань і спогадів, побудови в уяві варіантів подальшого життя, мають особливо велике значення, оскільки задають тон подальшого обговорення в межах переважно внутрішнього діалогу. Особистість, відповідно до своїх технік життєтворчості, прислухаючись до свого передчуття, а також до своїх мрій, очікувань, надій і фантазій, виходить, таким чином, за межі сьогодення, здійснює певну попередню роботу щодо побудови життєвої програми. Відзначено також, що ці психологічні стани по-різному забезпечують таку

роботу. Мрія – це наочний образ бажаного майбутнього; очікування тривожить і підштовхує; передчуття зменшує невизначеність, пророкує; надія – допомагає пережити негативні стани сьогодення; нарешті, фантазія допомагає у пошуку виходу із найскрутніших становищ, побудові в уяві найбільш бажаного світу, який може слугувати за взірець.

На цих стадіях під час попереднього конструювання життєвого шляху молода людина затримується найдовше, а тому вони мають виняткове значення в її житті. В такому невизначеному, а краще було б сказати, у символічному, міфологізованому, стані стають можливими випадкові впливи з боку середовища і засобів масової інформації або, ширше, з боку мистецтва і літератури, які можуть бути як позитивними, так і негативними, забезпечуючи розмаїття і непередбачуваність життєвих планів і життєвого шляху людини. Намаганням зробити відповідні образи для наслідування більш чіткими слід вітати, тому що тоді з'являється певна можливість зафіксувати свої наміри і піддати їх більш конкретному розгляду.

В загальному плані корисним у плані допомоги під час пошуку ідеалу на попередній стадії програмування життя може виявитись усвідомлення людиною двох способів існування, або рефлексії життя, за С.Л. Рубінштейном. Учений стверджує (дещо спростимо його думку), що можна виділити два способи існування. В першому разі життя людини не виходить за межі його безпосередніх зв'язків з оточенням. Вона має справи тільки з тими окремими обставинами і життєпроявами, які стосуються її безпосередньо. В іншому випадку існування людини виводить її за межі цих впливів. Людина перебуває над життям, виходячи з безпосередніх контактівіз ним. Цей посіб життя тісно пов'язаний із рефлексією життєвого шляху, з необхідністю встановлення смислів і цінностей життя. Це дає підстави більш чітко розділити два способи пристосування до життя: в основі першого лежить невідрефлексована модель поведінки, а в основі другого – відрефлексована з точки зору цінностей і смислів.

В загальному випадку переживання свого власного життя може бути не тільки усвідомлюваним, відрефлексованим, а й неусвідомлюваним або усвідомлюваним фрагментарно. В цих випадках життя сприймається як природний процес, щиро, розкуто і наївно, без намагань вплинути на характер перебігу подій, стримати свої емоції, подумати про наслідки. Таке ставлення до життя є типовим для дитинства, у яке багатьом дорослим, принаймні на декларативному рівні, хотілося б повернутись. Але така відмова від рефлексії містить у собі певну небезпеку, породжуючи, між іншим, і «наркотичну» загрозу захоплення певними частковими цілями, оскільки така відмова знімає

постійне напруження, з яким пов'язана необхідність рефлективного оцінювання життєвих подій.

Вибір між усвідомлюваним і неусвідомлюваним способом переживання людиною свого життя може відбуватися весь час у міру розв'язання проблем, що стосуються життєвих подій і вчинків. Цей вибір створює постійні взаємопереходи від одного стилю до іншого. Наприклад, характерним для багатьох людей є стиль поведінки, коли вони стають до певної міри невідрефлексованим, хай це відбувається фрагментарно, тимчасово або частково. Цей стиль являє для них певну спокусу, дозволяючи певним чином «розслабитись», зняти напруження від необхідності думати про життєтворчі проблеми, використати певні можливості, що виникли, тощо. В свою чергу, усвідомлюваний, відрефлексований спосіб переживання життя час від часу припиняє «безпроблемний» його плин, робить його ритмічним, з огляду на періодичну можливість побачити своє життя ззовні, створюючи умови і можливості для того, щоб був здійснений певний вчинок, здатний привести до нових, глибинних і відповідальних перетворень у власному існуванні.

Таким чином, внаслідок того що у молодих людей життєві плани і уявлення про техніки життєтворення ще не склалися остаточно, вони здатні на відверту розмову, на зміну відповідних думок і принципів. При цьому для процесу життєтворення найважливішим виявляється не побудова конкретних життєвих планів (неможливість їх швидкої побудови приводить до того, що вони можуть залишатися певною мірою неоднозначними, неконкретними і навіть нереальними), а ті методи і техніки життєтворення, які покладаються в основу їх побудови і які визначають здатність до їх корекції. Більш важливою є не просто бажання оптимізувати свій життєвий шлях – враховуючи різноманітність і нечітку природу методів і технік життєтворення, слід визнати, що найважливішою стає здатність під впливом цього бажання піддати рефлексії самі техніки життєтворчості, тобто той набір тверджень і сентенцій, якими особистість керується, коли піддає рефлексії процес життєтворчості. Іншими словами, від особистості, яка дійсно бажає оптимізувати свій життєвий шлях, слід очікувати бажання і здатності до обговорення певного набору життєвих правил у вигляді тверджень і сентенцій.